

Roma Dönemi Hamamları ve Kaunos Roma Hamamı Mimarisini

Hamamlar yapıldıkları dönemlerde bir yandan yaptırının gücünü gösteren prestij yapıları olmuş, teknolojik yeniliklere öncülük etmiş bir yandan da zamanın en önemli toplanma, sosyalleşme mekânları olmuşlardır. Mimariyi de biçimlendiren bu değerleri en fazla Roma Dönemi hamamlarında görebiliriz. Her ne kadar bu hamamların önemli kısmı yok olup gitmişse de kalanları, harabe halinde olsalar da, görmeye ve anlamaya çalışabiliriz. Muğla'nın Köyceğiz ilçesindeki Kaunos Roma Hamamı bize bu şansı veren yapılardan biridir.

Evlerimizdeki banyoların bugünkü kadar konforlu olmadığı, hatta evlerde hiç banyo olmadığı zamanlarda, yıkanmak için mahalle hamamlarına gidilirdi. Hamama her zaman sadece yıkanmak için gidilmezdi, orası özellikle kadınların aynı zamanda sosyal hayatı paylaştıkları bir mekândı. Bazen tüm gün süren hamam sefa-ları için yapılan hazırlıklarla, yaşananlar adeta törensel bir havaya bürünürdü.

Günümüzde eskisi kadar sık kullanmasak da, hamamların kültürümüzde her zaman yeri vardır. "Türk hamamı" dediğimizde ise, sadece bizim değil tüm dünyanın tanıdığı bir kültür ve o kültürün mimarisi gözümüzde canlanır. Temizlik ve yıkanma geleneğinin yanı sıra hamamlardaki sosyal yaşantı da hamam mimarisinin gelişmesi ve biçimlenmesi açısından önem taşır.

Bir su yapısı olan hamam sadece bize özgü bir yapı türü değildir. Özellikle eski uygarlıklara ait mimari yapıları incelediğimizde hamamlara sıkça rastlarız. Bu yapıların çoğu günümüzde harabe halindedir, fakat izlerini sürmeye kalktığımızda rahatlıkla Antik Çağdan beri kentsel yaşamın en önemli kamusal yapıları arasında olduklarını söyleyebiliriz. Başka bir anlatımla, zamanımızdan yüzlerce yıl önce, Eski Yunan, Roma ve Bizans uygarlıklarında da hamamların var olduğu ve kentliler tarafından sıkça kullanıldıkları bilinmektedir.

Özellikle Roma döneminde yapılan hamamlar, zamanlarının en büyük yapılarıydı. Roma dönemine ait, bilinen en büyük ikinci hamam olan Roma'daki Caracalla Hamamı'nı 1600 kişi aynı anda kullanabiliyordu, kapladığı alan 130.000 m² idi. 3-4 kişinin rahatça yaşadığı evlerimizin 80-100 m² olduğunu düşünürsek, mekânın büyüklüğü konusunda bir fikrimiz olabilir. Caracalla Hamamı'yla aynı dönemde yapılan başka bir hamam da, 65.000 m²'lik alanıyla şu anda açık hava müzesi olarak kullanılan ve bazılarımızın görmüş olabileceği Ankara'nın Ulus semtindeki Roma Hamamı'dır. Romalıların hüküm sürdüğü Akdeniz havzasındaki her kentte olduğu gibi, Anadolu'daki kentlerde de mutlaka en az bir hamam vardır. Bu yazının konusu olan Kaunos Roma Hamamı ise güneybatı Anadolu'daki, kısmen ayakta kalmış önemli Roma hamamlarından biridir.

Kaunos Roma Hamamı'nın yapısını, Romalıların nasıl bir hayat yaşadıklarına bakarak anlamak ve anlatmak galiba daha iyi olacak. Zaten mimarlık da aslında sosyal hayatın bir ifadesi olduğuna göre, böyle bir yaklaşım bize bir hamam yapısının mimarisıyla ilgili önemli ipuçları verecektir.

Eski Roma'da Hamam Kültürü

Roma kültüründe thermae, balneae, balineae, balneum ve balineum terimleri hamam ya da hamamlar anlamına gelirdi. Eski Yunancada sıcak anlamına gelen thermae çoğunlukla daha büyük, konforlu ve sıcak suyu olan hamamlar için kullanılırdı. Hamam için kullanılan terimlerden thermae sözcüğünün günümüzde sıcak suyu olan hamamları tanımlayan "termal" sözcüğü şeklinde karşımıza çıkması rastlantı olmasa gerek.

Eski Roma kültüründe hamamların işlevi salt yıkanma ile sınırlı değildi, daha farklı işlevleri de vardı. Kentlerde hem özel, hem de genel kullanıma açık hamamlar bulunurdu. Kişilere ait özel hamamların bir kısmı, bir çok odası olan şatafatlı mekânlardı. Villalardaki özel hamamları evin sahibi ve misafirleri kul-

lanırdı. Genel yani halka açık hamamlardan ise köleler hariç zengin, fakir ayrımı gözetilmeden herkes yararlanabilirdi.

Ortalama bir Romalı için iş çıkışı hamama gitmek, çeşitli oyunlar ve bedensel egzersizlerin arkasından tanıdıklarıyla sohbet etmek, sıcak suyla banyo yapmak yeri başka bir şeyle doldurulamayacak bir alışkanlıktı. Bu alışkanlıkla ilgili en çok anlatılan anekdot, Roma imparatorlarından birinin, kendisine neden her gün bir kez hamama gittiğini soran bir yabancıyı iki kere gitmeye zamanı olmadığı şeklinde yanıtlamış olmasıdır.

Palaestra'da spor yapanlar, vazo resmi

Kaynak:
Himmelmann, N.,
Herrscher und Athlet Die Bronzen von Original,
Olivetti, Milano, 1989.

Hamamlar kentlerin en gözde toplanma, buluşma, hoş zaman geçirme mekânlarıydı. Hamamın gözde kamusal mekân olmasının nedeni insanların sağlık ve temizlik için banyo yapmanın dışında spor yapmak, sosyal ilişkiler kurmak, yemek içmek, alışveriş yapmak, hatta kütüphanesinden yararlanmak amacıyla da zamanlarının çoğunu burada geçirmek istemesiydi. Günümüzde büyük kent insanların çoğu nasıl boş zamanlarını alışveriş merkezlerinde geçiriyorsa, iki bin sene önce de Romalılar zamanlarını hamamlarda geçirirdi. Günümüzün alışveriş merkezlerine kütüphane, spor salonu, yüzme havuzu ve banyoyu da eklersek bir Roma hamamını adeta yeniden canlandırmış oluruz.

Gündelik Yaşamda Hamamlar

Güneş doğmadan önce uyanan kentli Romalıların ilk işleri kahvaltı etmek olurdu. Yoksullar bir yandan işlerine gitmek için hazırlanırken bir yandan da ayaküstü ekmek, su, şarap, zeytin ve belki peynirden oluşan kahvaltılarını yapardı. Zenginler ise et, balık, sebze, meyve, bal (şeker henüz bilinmiyordu) ve ekmekten oluşan zengin bir kahvaltıya otururdu. Kahvaltıdan sonra yetişkinler günlük işleriyle ilgilenir-

MÖ birinci yüzyıla ait strigil
<http://en.wikipedia.org/wiki/Strigil>

Caracalla Hamamı'nın 1899 yılında çizimle canlandırılmış hali

Kaynak:
http://en.wikipedia.org/wiki/Caracalla_baths

ken çocuklar okuma, yazma ve matematik öğrenmek amacıyla okula gitmek üzere evden çıkardı. Gün doğumunda işlerine başlayanlar, öğlen saatlerine doğru işlerini bitirip soluğu hamamlarda alırdı. Artık sıra eğlence ve dinlencedeydi. Hamamların temizlendiği ve suyunun hazır olduğu, çatılarında bulunan bir çanın çalınmasıyla halka duyurulurdu. Genel olarak gündüzleri kullanılan hamamların bazı durumlarda gece de açıldığı ve kullanıldığı biliniyor, ancak bu çok sık rastlanan bir uygulama değildi. Çünkü gece kullanımı özellikle aydınlatma maliyeti ve güvenlik açısından sorunlar yaratıyordu.

Roma hamamlarında sıcak, soğuk, ılık banyolar ve servis mekânları dışında en önemli mekân büyük avlulardı. Adı ve kökeni Eski Yunan'dan gelen ve palaestra denilen, dikdörtgen ya da kare şeklinde olabilen bu geniş alanlarda spor yapılır, çeşitli oyunlar oynanırdı. Güreşmek, boks yapmak, disk atmak, ağırlık kaldırmak, çeşitli top oyunları oynamak banyo öncesi buralarda yapılan temel sporlardı. Hemen hemen tüm Romalı erkekler bu etkinliklere katılır, bazı kadın sporcular da antrenman yapmak için palaestrayı kullanırdı.

Sporun hemen arkasından yapılan ilk şey vücutlara zeytinyağı sürmek olurdu. Sabun biliniyordu, ancak herkesin kolayca erişebileceği bir temizlik malzemesi olmadığı için vücutlardaki kiri atmak için uygulanan yöntem buydu. Hamama gelenler bu işi kişi kendi kendilerine yapamadıkları için yanlarında kölelerini getirirlerdi, ayrıca hamamda çalışan kişiler de vardı. Yağlanmanın ardından strigil denilen metal bir araçla vücut kirden arındırılır, bir tür keselenme sonrasında banyo başlardı.

Kalabalık kentlerdeki büyük hamamlarda mutlaka kadınlar için ayrı bir bölüm olurdu. Kadınlara ait bölümü olmayan hamamlarda ise çözüm şöyle idi: Kadınlar sabahtan öğleye kadar, erkekler

se öğleden sonraları hamama giderdi. Günümüzden yaklaşık iki bin sene önce, belki de hamamların gündelik yaşama ilk girdiği dönemlerde, hamamları kadınlar ve erkekler birlikte kullanırdı. Daha sonraları ayrı girişleri ve mekânları olan hamamlar yapıldı, ancak spor yapılan avlular, ısıtma ve servis alanları ortak kullanılmaya devam edildi.

Hamamlara giriş ücretliydi, ama ödenen ücret son derece azdı. Örneğin bizim paramızla hesaplamaya kalkarsak ödenen ücret neredeyse birkaç kuruşa karşılık gelirdi. Erkeklerin işte olduğu sırada yani sabahtan öğleye kadar hamamı kullanabilen kadınlar, hamama giriş ücreti olarak nedense erkeklerin iki katı ücret öderdi.

Roma Hamamları Nasıl Kuruldu ve Gelişti?

Arkeolojik kazılardan ve eldeki yazılı kaynaklardan elde edilen bilgilere göre, MÖ birinci yüzyılda, yani günümüzden 2100 sene öncesindeki Roma kentlerinde hamamlar vardı. En eski hamamlar gelişigüzel seçilen yerlerde değil de, şifalı olduğu bilinen sıcak su kaynaklarının yakınlarında kuruluydu. İlk zamanlarda hamamların sayısı azdı, çünkü insanlar sadece iş yaparken kirlenen ellerini, kollarını ve ayaklarını, haftada bir de pazara giderken vücutlarının tümünü yıkardı. Hamamların halk arasında kullanımının artmasının en önemli nedenlerinden biri, doktorların sağlıklı yaşam için spor, masaj ve diyetle birlikte mutlaka vücut temizliği yani banyo yapmayı önermesiydi. Ayrıca bazı hastalıklara iyi geldiği düşünülen şifalı sular da banyo yapmak özellikle önerilmekteydi.

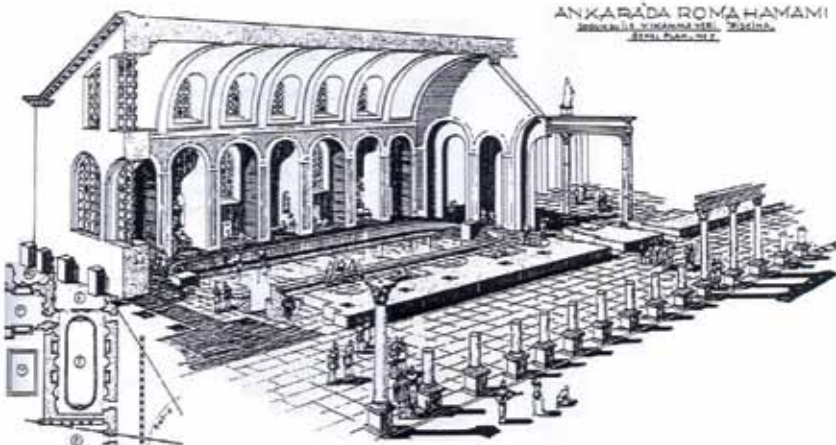
İkinci yüzyıldan itibaren ünü ve kullanıcı sayısı artan hamamlar gelen talep sonucu daha büyük ve kapsamlı yapılmaya başlandı. Beşinci yüzyılda artık Roma kültürünün önemli bir parçası haline gelmiş olan hamamlar, Roma egemenliğinin olduğu her yerde coğrafyaya uygun bir şekilde ve kentin nüfus sayısıyla orantılı olarak inşa edildi. Hamam yapılarının olmadığı bir Roma kenti düşünülemez olmasa bir yana sadece Romada 900 hamam olduğu biliniyor.

Hamamları Kimler, Neden Yaptırırdı?

Kamusal yapılar olan hamamları imparatorlar ve kentin zenginleri yaptırdı. İmparatorların hamam yaptırmalarının nedeni halkın sempatisini kazanmak ve bonkörlüklerini gösterebilecekleri bir anıt bırakmak istemeleriydi. Örneğin 211-217 yıllarında

Ankara, Ulus'taki Roma Hamamı'nın canlandırılması

Kaynak:
Yegül, F., *Baths and Bathing in Classical Antiquity*, the Architectural History Foundation and MIT, 1995, sayfa 419.

hüküm süren ve Roma İmparatorluğu'nun en zalim imparatorlarından biri olarak bilinen Caracalla'nın aynı zamanlarda yaptırdığı iki hamamdan biri beş yüz yıl kullanılan Ankaradaki Ulus Meydanı yakınındaki Roma Hamamı, diğeri ise Romadaki Caracalla Hamamı'dır. Her iki hamam da yapıldıkları dönemin gerek teknik, gerekse süsleme açısından en gösterişli ve dikkat çekici yapılarıdır. (Resim 04-05)

Romalı felsefeci Seneca (MÖ 4-MS 65) mektuplarında kendi zamanında yapılan hamamları fazla süslü ve abartılı bularak, yapılanları sadece boşa para harcama diye nitelendiriyordu. Ona göre, kapalı ve açık mekânlarda gerekli gereksiz her yere heykeller yerleştirilmesi, iç mekânların İskenderiye'den gelen mermerler ve fresk duvar resimleriyle bezeli olması, havuzların tapınaklarda bile çok az bir alanda kullanılabilen Taşöz Adası'ndan özel olarak getirtilen mermerlerle çevrelenmesi ve suyun gümüş musluklardan akması gereksiz gösterişler, olmasa da olur özelliklerdi.

Hamamları sadece imparatorlar ve bazı önemli aileler yaptırabilirdi, fakat zengin bir Romalı halkın sevgisini kazanmak isterse, herkes için günü birliğine kendi adına hamama ücretsiz giriş düzenlerdi. Örneğin bir senatör, halkın seçimle belirlediği yüksek hâkimlerden biri olmak ya da halk arasında tanınmak, sevilmek istediğinde, doğum gününde hamama giren herkesin giriş ücretini öderdi.

Su ve Isıtma Sistemleri

Hamamlar ilk olarak sıcak su kaynaklarının yakınında kuruldu. İlerleyen zamanla birlikte hamam kullanıcılarının çoğalmasıyla, yeni hamam yapıları inşa edildi. Bu sırada geliştirilen yeni mühendislik teknikleriyle su kaynaklarına uzak kalan hamamlara su taşınmaya ve hamama gelenlerin sıcak su kullanmalarının sağlanması için de suyun ısıtılmasına çalışıldı. Eski Roma hamamları içinde en iyi bilinenlerden biri olan Caracalla Hamamı'na 90 km ötedeki bir kaynaktan kanallarla su taşınmıştır.

Fethiye yakınlarındaki Limyra Antik Kenti'nin hamamının yeraltı ısıtma sistemi

Kaynak: Nevzat Oğuz Özer

Kaunos Roma Hamamı'nın caldarium altındaki harap olmuş yeraltı ısıtma sistemi

Kaynak: Nevzat Oğuz Özer

Hipokaust (hypocaust) sözcük anlamıyla alttan ısıtılan çok sıcak yer demektir. Izgara düzen içinde sıkça sıralanmış 60 cm veya 170 cm yüksekliğindeki tuğlaların oluşturduğu kolonlar (pilar), 20 cm ya da 40 cm kalınlığındaki döşemeyi yükseltir. Kireç harcıyla birbirine bağlanmış olan tuğlalar çoğunlukla kare ya da daire kesitlidir. Döşemenin altında, küllhanelardan gelen sıcak hava kolonların arasından geçerek üst mekânı ısıtır. Sıcaklık burada 100°C'yi bulur. Ayrıca buradan elde edilen sıcak hava bacalar yardımıyla duvar boşluklarından mekânların içlerine doğru da verilir. Aynı tür ısıtma sisteminin Roma döneminde evlerin ısıtılmasında da kullanıldığı bilinmektedir.

Hamamların Genel Planlama İlkeleri ve Kaunos Roma Hamamı

Roma hamamları günümüzde de yapılıyor olsaydı onları rahatlıkla ekolojik yapılar olarak tanımlardık; en sıcak mekânların güneşin geldiği yöne göre konumlanması mekânların sıcak kalması açısından önemli olduğu için, yerleşimleri en sıcak yöne göre seçilirdi. Konumlanmalarında en doğru yön güneybatı olmak-

Kaunos Roma Hamamı'nın hava resmi

Kaynak: Kaunos Kazısı Arşivi

la birlikte, coğrafyanın izin vermediği durumlarda kuzey ve kuzeydoğu yönleri dışında kalan diğer yönler de kullanılırdı. Güneş alan yöne bakan geniş pencerelerden gelen ışık, hem hamamdaki mekânları aydınlatıp ısıtırken, hem de çoğu zaman banyo yapanlara manzaraya bakma şansı veriyordu. Seneca mektuplarında, hamama gelen insanların geniş pencerelerin önünde yıkanırken hem güneşlendiğini, hem de kırları ve denizi seyredebildiğini mutlulukla anlatmaktadır.

Kaunos Roma Hamamı da güneybatı yönünde konumlanmış hamam örneklerinden biridir. Böylece sıcak mekân (calidarium) sıcak, soğuk mekân (frigidarium) soğuk yönlere yerleşirken, ılık mekân (tepidarium) araya yerleşmektedir. Seneca'nın mektuplarında söz ettiği Roma'daki hamamlarda olduğu gibi, insanlar Kaunos Roma Hamamı'ndaki calidariumda yıkanırken, geniş pencerelerden denizi seyredebilir, hatta açık havalarda karşıda bulunan Rodos Adası'nı görebilirdi. Bu pencereler bugün de antik kentin en manzaralı yerlerinden biridir.

Hamam ana binasında odalar simetrik bir düzende yerleşmiştir. Doğu taraftaki odalar ve çatı yıkık durumdadır. Hamamın tipik özelliklerinden biri 3,0 m kalınlığında taşıyıcı duvarları ve üstleri kemerlerle biten nişleri olmasıdır. Nişlerin genişlikleri 2,0 m-2,5 m, derinlikleri 1,0 m-1,5 m'dir. Çatısına çıkan bir merdivenin izlerinin olması, bize çatıda hamamın hazır olduğunu haber veren bir çanın bulunduğunu göstermektedir.

Palaestranın Kaunos'ta bugün sadece temelleri görülmektedir. Yapılan araştırmalara göre bir kenarı hamam olan palaestranın diğer üç tarafı stoalarla, yani sütunlu revaklı mekânlarla çevrilidir. Stoların ortasındaki büyük odaların eğitim amaçlı kullanıldığı düşünülmektedir. Ne yazık ki, bu mekânlar günümüzde tamamen yıkıktır. Ortadaki spor yapılan boşluk 32 mx26,40 m büyüklüğündedir. Palaestradan hamam ana binasına girenler, sağda ve solda bulunan ambulacrum odalarına doğrudan girer. (Resim 10-11)

Ambulacrum odaları toplantı ve bazı sporların yapıldığı odalardır, bir anlamda hamam içi trafiği sağlama işlevi görürler. Buradan apodyteriya ve frigidariuma girilmektedir.

Apodyteria giysilerin çıkarıldığı, kişisel eşyaların ahşap dolaplara, varsa duvardaki nişlere bırakıldığı yerd. Büyük olasılıkla burada ahşap oturma sıraları vardı. Köleler ve uşaklar buradaki eşyalara göz kulak olmakla sorumluydu, çünkü buralarda sıklıkla hırsızlıklar yaşanırdı. Burası aynı zamanda tepidarium bağlantılarının sağlandığı, hem de palaestrada spor yapmak ya da yağlanmak için ön hazırlıkların başlatıldığı bir mekândı.

Calidarium ön cepheden görünüş Kaynak: Nevzat Oğuz Özer

Ambulacrum odalarının ortasında bulunan ve tam merkezde yer alan frigidarium yani soğuk banyo odasında 8,25 mx4,85 m büyüklüğünde, 1,35 m derinliğinde havuz bulunur. Etrafı oturma platformuyla çevrili havuza oda yönünden iki basamakla inilir. Tabanı ve yan duvarları zamanında camgöbeği mavisi mermer plaklarla kaplı olan bu mekânın Bizans Çağında kilise olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

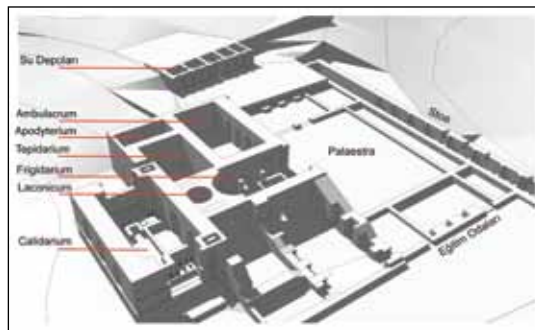
Soğuk oda frigidarium ile sıcak oda caldarium arasında kalan yuvarlak oda laconicum yani terleme odasıdır. Her hamamda bulunmayan ve çapı 4,60 m olan bu yuvarlak oda sadece terleme amaçlıydı, burada yıkanılmazdı. Laconicumun mekânsal özelliğinden dolayı duvarlar belirli bir yüksekliğe kadar mermerlerle kaplanıp sonrası nemi emmesi için sıvalı bırakılmıştır. Odanın kubbe tavanla örtülü olduğu düşünülmektedir.

Ambulacrum ve caldarium arasında yer alan tepidarium yani ılık banyo, 14,40 mx9,40 m büyüklüğündedir. Odanın altında bugün harap halde olan yerden ısıtma (hypocaust) sistemi bulunmaktadır. Döşeme izleri sayesinde, yerden ısıtma sisteminin yüksekliğinin 1,5 m olduğu bilinmektedir.

Yıkılan en sıcak oda olan caldarium, 26,6 mx16,20 m büyüklüğünde, deyim yerindeyse hamamı taçlandıran dikdörtgen bir mekândır. Üç kapısından ikisi ılık banyo odalarına, diğeri terleme odasına açılır. Cephe duvarındaki tonozlu üç büyük pencereden gün boyunca güneş ışınları içeriye girmektedir. Bu pencereler aynı zamanda muhteşem bir man-

zara sunmaktadır. Odanın altında yeraltı ısıtma sistemi bulunduğunu biliyoruz, fakat daha sonraki bir dönemde bu mekân başka amaçlarla kullanılmış olduğu için şu anda sistem harap haldedir.

Artık her ne kadar günümüzde bu tür mekânları kullanacak bir yaşantımız yoksa da, en azından bizimle aynı topraklarda yaşamış olan insanların bize bıraktıklarını anlamaya, öğrenmeye çalışabiliriz. Eğer bu bana ne kazandıracak diye düşünüyorsanız, bilin ki orada gezerken, o havayı solurken öğrendikleriniz en azından size kitaplardan ya da bilgisayardan daha gerçek başka hayatları da hissettirerek, geleceği daha bilinçli kurmanızı sağlayacaktır.

Kaynaklar

Carcopino, J., *Daily Life in Ancient Rome-The People And The City at the Height of the Empire*, Penguin Books, 1991.
 Özer, O., Say Özer Y., "Roma Hamamı", *Kaunos 35 yılın Araştırma Sonuçları (1966-2001)*, Orkun & Ozan Medya Hizmetleri, s. 79-84, 2001.

Yegül, F., *Baths and Bathing in Classical Antiquity*, The Architectural History Foundation ve MIT, 1995.
<http://www.richeast.org/htwm/Greeks/Romans/bathing/5.11.2000>
<http://www.anadolumedieniyetlerimiz.gov.tr/Genel/>

1987'de MSÜ Mimarlık Bölümü'nden yüksek mimar olarak mezun oldu. 1988'de YTÜ Mimarlık Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. 1992-1994 yılları arasında doktora çalışmaları için Viyana'da bulundu. 1997'de doktor unvanını aldı. YTÜ Mimarlık Bölümü'nde, Mimari Tasarım Bilim Dalı'nda yardımcı doçent olarak görev yapıyor. Mimari tasarım alanında girdiği proje yarışmalarında uluslararası ve ulusal ödülleri ve yayınları var. 1989 yılından bu yana T.C. Kültür Bakanlığı himayesindeki Kaunos kazısına düzenli olarak katılıyor.

Kaunos Roma Hamamı'nda mekânların işlevleri

Kaynak: Nevzat Oğuz Özer